

Tomislav Perčinlić

diplomski studij povijesti, nastavnički smjer

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Nenad Cambi, *Dioklecijan. Vir prudens, moratus calide et subtilis ili Inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverze i današnje dileme*
(Split: Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2016), 315 str.

Nenad Cambi, *Dioklecijan. Vir prudens, moratus calide et subtilis ili Inventor scelerum et machinator omnium malorum*

Nenad Cambi hrvatski je arheolog i redoviti član HAZU-a. Njegovo područje istraživanja obuhvaća antičke skulpture, ranokršćansku arheologiju i hidroarheologiju. Također, vodio je arheološka istraživanja u Saloni, Naroni, na Visu i drugdje. Ne treba smetnuti s uma da je autor brojnih studija i knjiga, od kojih izdvajam: *Priručnik za hidroarheološka istraživanja* (1971), *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostan u Stobreču* (1974), *Antički sarkofazi na istočnoj obali Jadrana* (1988), *Antički portret u Hrvatskoj* (1991) i *Antika* (2002). Svojem opusu pridodao je još jednu knjigu objavljenu 2016. godine pod naslovom *Dioklecijan: Vir prudens, moratus calide et subtilis ili Inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverze i današnje dileme*. Knjiga je podijeljena na 11 poglavlja: *Predgovor, Izvori i literatura, Laktancije, Kronologija, Životopis, Ideja tetrahije, Tetrahijska imena, Vjerska politika, Progona kršćana u Iliriku, Dioklecijanova rodbina i Dioklecijanovo vladanje*. Dodatna joj je posebnost dvojezičnost knjige, to jest tekst je na hrvatskom i engleskom jeziku, što joj daje novu dimenziju i proširuje čitateljski krug.

Prvo poglavlje, *Predgovor*, ukratko objašnjava glavnu zadaću djela. Po autorovu mišljenju to nije davanje društveno-političke povijesti kasne antike ni pregled razdoblja tetrahije, već nešto drugo: pokušaj oslikavanja Dioklecijanova duhovnog i političkog profila te ocjena njegovih vladarskih poteza. Pritom autor naglašava kako je pisanje o Dioklecijanu teško i složeno, poglavito zbog starih, ali i aktualnih zabluda o carevu odnosu s kršćanstvom, zbog čega je potrebno detaljno analizirati izvore i arheološke ostatke.

U drugome poglavlju, *Izvori i literatura*, autor tvrdi da su izvori o Dioklecijanu malobrojni, škrti te često različite naravi. Od kasnoantičkih izvora koji govore o Dioklecijanu spominje prvenstveno Laktancija kao njegova suvremenika; zatim panegirike, cezarejskog biskupa Euzebija, brevijare iz srednjega vijeka, koji ne obiluju podatcima o Dioklecijanovu vremenu i ograničene su upotrebe; od srednjovjekovnih autora spominje Seksta Aurelija Vik-

tora, Eutropija, Amijana Marcelina, Zosima i mnoge druge. Također, autor napominje da je znanstvena literatura o Dioklecijanu razmjerno bogata i da se počinje razvijati od 18. stoljeća, a pogotovo nakon Drugog svjetskog rata.

Treće poglavlje posvećeno je Laktanciju, čije je djelo *O smrtima progonitelja* (lat. *De mortibus persecutorum*) najvažniji izvor za razdoblje tetrarhije. To poglavlje ukratko donosi Laktancijev životopis, djela koja je napisao te stil kojim je Laktancije pisao. U djelu *O smrtima progonitelja* Laktancije opisuje smrti rimskih careva koji su progonili kršćane i napadali kršćanstvo iako nije imao puno informacija o tome koji su sve rimski vladari provodili progone. Autor ističe kako to djelo donosi zanimljive podatke (primjerice smrt Isusa Krista) te opširne i detaljne procese mučenja kršćana.

Četvrto poglavlje, *Kronologija*, utvrđuje kronologiju zbivanja u doba prve tetrarhije. Autor iznosi usporedbu četiriju povjesničara i njihovih kronologija: Timothyja Barnesa, Franka Kolba, Hartwina Brandta i Dietmara Kienasta. Usporedbom zaključuje da, unatoč činjenici da se kronologije tih četiriju povjesničara umnogome ne podudaraju, postoje godine i događaji koji se poklapaju, recimo ustoličenje Dioklecijana na carsku poziciju 20. studenoga 284. godine ili pak napuštanje carske pozicije 1. svibnja 305. godine. Te različite interpretacije kronologija pomogle su autoru donijeti određene zaključke o problemima i redosljedu spomenutoga razdoblja.

Peto poglavlje, *Životopis*, donosi priču o Dioklecijanovu podrijetlu i dolasku na vlast. Treba naglasiti da su podatci o Dioklecijanovu životu nepouzdati, čak i kontroverzni. Spominje da je Dioklecijan rođen između 240. i 250. godine te da je bio sin oslobođenika. Vrlo rano ušao je u vojnu službu i brzo je napredovao, došavši do ranga zapovjednika elitnih jedinica u Meziji. Zanimljivo je spomenuti i mjesto Dioklecijanova rođenja jer se navode tri moguće lokacije: Dokleja, Salona i Rim. Više izvora govori o njegovu usponu na vlast i razdoblju nakon toga. Naime, prethodnog cara Numerijana ubio je njegov tast Arije Aper. Na zasjedanju 20. studenoga 284. godine Dioklecijan je izabran za cara i odmah je dao ubiti Apera kao ubojicu prethodnog cara, što pokazuje njegovo brzo i vješto djelovanje, čemu u prilog ide i proročanstvo koje kaže da će Dioklecijan postati carem tek kad ubije vepra (zanimljivo, vepra se na latinskom kaže upravo *aper*). Uz to, autor spominje kako je Dioklecijan odlučio imenovati Nikomediju glavnim gradom istočnog dijela carstva.

Šesto poglavlje, *Ideja tetrarhije*, govori o nastanku tog upravnog sustava. Sustav tetrarhije nije stvoren odmah nakon Dioklecijanova dolaska na vlast, već je uveden kasnije (293. godine). Prvotno je 286. Maksimijan imenovan na rang augusta (dijarhija), a onda spomenute godine Dioklecijan uzdiže Konstancija I. i Galerija na rang cezara, čime uspostavlja tetrarhiju. Kao razloge za osnivanje tetrarhije autor spominje dvije povjesničarske teze: prva je da je neophodnost obrane u teškoj situaciji nametnula prenošenje vlasti na veći broj ljudi s vlastitim vojnim jedinicama (Seston i Chastagnol), dok je druga teza bila da se najveće opasnosti ne poklapaju s usponom cezara na vlast (Kolb i Brandt). Autor se referira na potonju tezu, postavivši pitanje je li tetrarhija izraz situacije ili politički sustav koji predstavlja budućnost carstva. Autorovo tumačenje jest da je ideja tetrarhije „zanimljiv i originalan eksperiment“, dodavši pritom da je tetrarhija dobro osmišljen sustav s dva jasna cilja: pomoć u

upravi i obrani Carstva te uspostava stabilnog mehanizma nasljeđivanja vlasti jer se Dioklecijanu nisu sviđale bliske rodbinske veze prilikom nasljeđivanja vlasti, kao ni pri raspodjeli dužnosti. Nadalje, autor spominje i sastanak u Karnuntu, popis vladara koji su sudjelovali na tom sastanku te njegov rasplet. Poslije toga autor govori o rezidencijama tetrarha, koje su građene još za vrijeme vladanja i u koje će se oni useliti kada abdiciraju. Također, božanska zaštita igrala je značajnu ulogu u jačanju tetrarhije: tako je Dioklecijan uzeo Jupitera kao svog patrona, a Maksimijan Herkula (kasnije će se augusti i cezari stoga spominjati kao Joviji i Herkuliji).

Tetrarhijska imena naslov je sedmog poglavlja, u kojem autor analizira imena koja su tetrarsi dobivali ili uzimali prilikom stupanja na vlast (*preanomen, nomen* i *cognomen*). Puno ime Dioklecijana bilo je Gaj Aurelije Valerije Dioklecijan. Autor uočava da će se neki Dioklecijanovi *nomeni* i *cognomeni* pojavljivati kod suvladara i njegovih nasljednika, što pokazuje onomastički karakter tetrarhijske propagande.

Sljedeće poglavlje nosi naslov *Vjerska politika*, u kojem autor opisuje Dioklecijanovu ulogu u progonima kršćana. Prvi dio poglavlja bavi se Dioklecijanovom težnjom za povratkom izvornoj rimskoj religiji, a naznake njegovih religijskih opredjeljenja autor dokazuje iscrpnom arheološkom analizom dekoracija splitske palače, koja obiluje prikazima raznih bogova, to jest onih bogova koji su se udomačili u Rimu i prije Dioklecijana (Jupiter, Herkul, Apolon, Sol, Pan-Silvan i drugi). Drugi dio bavi se progonima kršćana. Autor smatra da u pitanju nije samo slijepa mržnja prema kršćanstvu i kršćanima, već tu pridodaje političke i sigurnosne razloge: iracionalan strah Rimljana da će pojavom nerimskih religija Rimljani napustiti rimske bogove, činjenica da je Dioklecijan prvotno htio uspostaviti red u drugim sferama carstva (vojska, politika, privreda), a onda rješavati kršćansko pitanje te da se kršćani nisu uklapali u pojam *Romanitas* kao Dioklecijanov ideal. Autorova promišljanja popraćena su nemalim brojem navoda iz Laktancijeva spisa, a usporedno donosi citate i iz Euzebijeve *Crkvene povijesti* i uspoređuje ih s Laktancijem. Nadalje, autor navodi edikte o slobodi kršćanstva, od kojih je prvotni bio Galerijev (311. godina), a za kojim je izdano još njih nekoliko, među kojima je najpoznatiji edikt cara Konstantina i Licinija iz 313. godine. O njima su pisali Euzebije i Laktancije, od kojih je potonji careve kategorizirao na dobre i loše: Dioklecijana je svrstao među loše careve, dok je Konstantina svrstao u dobre. Ipak, autor naglašava da bi bila povijesna nepravda ignorirati edikte poganskih vladara, a isticati isključivo Konstantina. Deveto poglavlje, *Progoni kršćana u Iliriku*, nudi jezgrovit pregled pisanih i materijalnih tragova o mučenicima s početka 4. stoljeća, s posebnim naglaskom na Salonu. Arheološkim istraživanjima potvrđeno je nekoliko salonitanskih mučenika, a to su: Domnije (Duje), Septimije, Asterije, Anastazije, Antiohijan, Gajan, Paulinijan i Telije. Na stranicama koje slijede autor opisuje spomenute mučenike, kao i proces suđenja progonjenim kršćanima.

Deseto poglavlje nosi naziv *Dioklecijanova rodbina*, u kojem je autor više pažnje posvetio Dioklecijanovoj ženi Priski i kćeri Valeriji. O Priski postoji jako malo podataka, a od pisaca spominje ju samo Laktancije. U prilog tome ide i činjenica što nisu nađeni neki pouzdani monumentalni portreti

Priske, kao ni njezini prikazi na novcu. Nešto više podataka postoji o Valeriji, Dioklecijanovoj kćeri. Treba napomenuti kako Laktancije pripisuje pozitivne attribute i Priski i Valeriji (hrabrost, požrtvovnost), vjerojatno motiviran njihovim tragičnim sudbinama. Naime, u vrijeme kada je Dioklecijan već bio u svojoj palači u Splitu, bile su u progonstvu zbog političkih razloga; kad su uhvaćene, odrubili su im glave, a tijela bacili u more. To poglavlje autor završava Dioklecijanovom smrću. Neki autori dvoje o tome kako je Dioklecijan okončao svoj život: je li izvršio samoubojstvo zbog oskvrnjivanja njegove palače ili je umro prirodnom smrću, to jest od depresije zbog okrutne smrti njegove žene i kćeri. Ipak, arheološki i povijesni nalazi ukazuju da je Dioklecijan umro i pokopan u mauzoleju svoje rezidencije u Splitu.

Posljednje poglavlje, *Dioklecijanovo vladanje*, donosi ocjenu Dioklecijanove vladavine. Ovo poglavlje više je usredotočeno na carev karakter i psihološki profil. Ono donosi autore koji su pripisali negativne attribute Dioklecijanu (Laktancije), kao i one pisce koji su hvalili razdoblje njegove vladavine, pripisali mu pozitivne odlike, čak ga i uzdizali (Eutropije, Aurelije Viktor, Flavije Vopisko, Elije Lampridije). Autor ističe i oprečnost formulacija koje se navode u naslovu knjige: je li Dioklecijan bio razborit i mudar vladar ili je, kao što tvrdi Laktancije, bio zao vladar i začetnik zločina? Autorovo je mišljenje sljedeće: kako su prosudbe kršćanskih pisaca krajnje negativne, a poganski su autori imali nešto uravnoteženije gledište, autor je u načelu bliži potonjima, čime zauzima pomirljiv stav. Također, autor se u ovome poglavlju osvrće na značajan utjecaj Dioklecijana na razvoj Splita, što se najviše vidi u tvrdnji autora kako je izgradnja Dioklecijanove palače glavni razlog postojanja Splita kakvog danas znamo. Cjelokupno gledano, autor karakterizira Dioklecijana kao „uspješnog vladara, koji je znao suspregnuti svoju narav i ambicije te ih podrediti državnim potrebama, ali je ostao kontaminiran progonima kršćana“. Na samome kraju knjige priloženo je četrdesetak slika i tekst o Dioklecijanu na engleskom jeziku.

Knjiga Nenada Cambija *Dioklecijan: Vir prudens, moratus calide et subtilis ili Inventor scelerum et machinator omnium malorum. Povijesne kontroverze i današnje dileme* vrlo je zanimljiva i sadržajna knjiga koja ide u smjeru razotkrivanja određenih povijesnih kontroverzi i dilema o ovome caru, kao i razdoblju tetrahrije. Sama činjenica da je ovo prva sinteza u hrvatskoj historiografiji o jednome rimskom caru kao što je Dioklecijan, daje poticaj za njezino čitanje. Već formulacija naslova knjige može privući pažnju čitatelja i potaknuti ga na razmišljanje o spomenutom caru. Također, naslovi poglavlja i razmatranja unutar tih poglavlja usklađeni su, a sam tekst formalno je pregledan i jasan te je popraćen opširnim, dobro opremljenim bilješkama. Treba naglasiti da autor uvažava rezultate ranijih istraživanja te na temelju historiografskih činjenica i znanstveno utemeljene rasprave pokušava potkrijepiti vlastiti sud. Zaključci proizlaze iz izložene građe, koje ima mnogo – od konkretnih izvora do historiografskih djela suvremenih stranih i domaćih povjesničara. Samim time znanstveno su utemeljeni. Na samome kraju, ovu bih knjigu svakako preporučio onima koji žele detaljnije istražiti o Dioklecijanovu carevanju, kao i razdoblju tetrahrije, pogotovo studentima antike, koji posjeduju predznanje o Dioklecijanu i razdoblju tetrahrije te ovom knjigom mogu produbiti i proširiti

znanje; zatim studentima povijesti umjetnosti (analiza izgleda Dioklecijanove palače) te znanstvenim istraživačima razdoblja kasne antike. Sam autor spominje da dilemu oko Dioklecijana prepušta „na volju tumaču, njegovu svjetonazoru i obrazovanju“.